

OSVRTI

UZ ZAVRŠETAK III TOMA RJEČNIKA STAROSLAVENSKOG JEZIKA

Kad se nakon *Probnog sveska* (1956) prilikom IV međunarodnog kongresa slavista 1958. godine pojavio 1. svezak I toma *Rječnika staroslavenskog jezika* Čehoslovačke akademije nauka u redakciji J. Kurza, početak toga odavno željenoga i dugo planiranoga djela toplo je pozdravljen u svim slavističkim centrima na svijetu. Veliki interes za ovaj *Rječnik* potvrđuju i brojni odzivi već povodom *Probnog sveska*, kao i osvrti objavljeni u svim značajnijim slavističkim časopisima koji su pratili pojedine sveske novoga *Rječnika*. I časopis *Slovo* je pažljivo pratio sve u vezi s novim *Rječnikom*: donosi vijesti o pripremnim radovima (F. Grivec, *Slovo* 2, 1953, 90), o oglednom primjerku (F. Grivec, *Slovo* 4-5, 1955, 143-144), prikazuje 1. i 2. svezak (Vj. Štefanić, *Slovo* 9-10, 1960, 207-211) i prvih pet svezaka (F. Grivec, *Slovo* 13, 1963, 227-229).

Danas, nakon gotovo tri desetljeća dugog druženja s ovim nezaobilaznim leksikografskim djelom, njegova je nazočnost postala svakodnevnom činjenicom. *Rječnik staroslavenskog jezika*, iako još nedovršen, zauzeo je počasno mjesto u biblioteci najosnovnijih priručnika svakog paleoslavista kao pouz-

dan izvor informacija o leksičkom bogatstvu staroslavenskoga jezika, bez kojega je više nezamislivo raditi.

Nije naš cilj posebno isticati vrline ovoga *Rječnika* koje su dobro poznate svim njegovim dosadašnjim korisnicima i koje su, uostalom, isticane i u brojnim pozitivnim prikazima,¹ niti tražiti eventualne mane. Povod za naš napis daje završavanje III toma *Rječnika* koji obuhvaća sveske 25-35, slova P-R.² Stjecajem okolnosti III je tom predan javnosti točno nakon 40 godina od oficijelnoga početka radova na tom projektu (prijedlog za osnivanje Komisije za Staroslavenski rječnik podnio je B. Havránek 30. 10. 1942. g.), što predstavlja lijepu priliku za osvrt na sadašnje stanje radova na

¹ Osim gore spomenutih prikaza u *Slovo* usp. još npr. A. Vaillant, RES 36, 1959, 84-85; isti, BSL 57, 1962, 124-125 i 61, 1966, 103-104; A. S. L'vov, IAN OLJa 19, 1960, vyp. 2; S. B. Bernštejn, Slavia 30, 1961, 318-325; L. Moszyński, RS 21, 1962, 80-99; R. M. Cejtin, Sov. slav. 3, 1965, 112-115 i dr.

² *Slovník jazyka staroslověnského*, ČSAV Praha I (A-Ĥ) 1966, II (K-O) 1977, III (II-P) 1982; od IV toma za sada je izašao jedan svezak: seš. 36 (s-sidonjaninъ), Praha 1983.

Rječniku kao i na njegove perspektive i eventualne dopune ili promjene nastale tokom rada.

Redakcija *Rječnika* danas radi u sastavu Z. Hauptová (glavni urednik), Karel Horálek, Fr. Kopečný, V. Kyas, J. Petr, R. Večerka, znanstveni su tajnici redakcije M. Bauerová i V. Konzal. Međutim, više istaknutih učenjaka koji su veći dio svoga radnog vijeka i znanstvenoga angažiranja povezali s *Rječnikom* danas, na žalost, više nisu među nama. 1972. godine *Rječnik* je izgubio svoga glavnog i odgovornog urednika J. Kurza, inicijatora čitavoga projekta i predanoga organizatora rada koji je u *Rječnik* ugradio velik dio svoga znanja i iskustva. Pod njegovim rukovodstvom sastavljen je kolektiv vrhunskih specijalista-paleoslavista i iskusnih leksikografa koji već sam po sebi garantira visoku znanstvenu kvalitetu. Za života J. Kurza izašla su 23 sveska *Rječnika* (do *osypati*), međutim u rukopisu je bio gotov i od njega pregledan materijal za cijeli III tom, zbog čega njegovo ime u funkciji glavnog urednika figurira sve do izlaska 35. sveska, tj. do kraja III toma. Nakon smrti J. Kurza redakciju *Rječnika* preuzela je Z. Hauptová kao vršilac dužnosti, a od 36. sveska kao glavni urednik. 1978. godine *Rječnik* je izgubio još jednog od svojih osnivača, naučnog urednika B. Havránka, prvog predsjednika Komisije za staroslavenski rječnik. Njegovu je dužnost preuzeo J. Petr (od 34. sveska). Autorski su kolektiv zauvijek napustili i drugi predani poslenici: Josef Vašica, Ka-

rel Haderka, Antonín Mátl, František Šetka, František Pekárek. Njihov je udio ostao trajno ugrađen u *Rječnik*.

Rječnik je počeo na temelju kartotečne baze koja je obuhvatila 83 izvora i iznosila je oko 1,100.000 kartotečnih listića. Međutim, današnje stanje kartoteka nadmašuje prvobitni broj za više od pola milijuna listića, jer je autorski kolektiv u toku rada posvetio pažnju ne samo obradi, već je obavljao i neophodne dopune i provjeravanja kartotečne baze *Rječnika*.

Nakon otkrića *Eninskog apostola* (1960) koji je postao dostupan preko edicije K. Mirčeva i H. Kodova (1965), leksikom iz toga najstarijeg apostolskog teksta koji proširuje krug kanonskih rukopisa dopunjena je dotadašnja ekscerpcija apostolskih tekstova, zastupljenih u *Rječniku*. Materijal iz *Eninskog apostola* sistematski je uključen u obradu od slova *N*, dok će materijal od prethodnih slova biti objavljen naknadno u dopunama.

Od djela velikomoravskoga podrijetla dopunjen je *Kanon sv. Dimitriju*. Iako je već ranije izneseno mišljenje (J. Ivanov 1938) o vjerojatnom autorstvu Ćirila i Metodija, ili samo Ćirila (V. St. Kiselkov 1946), ili samo Metodija (R. Jakobson 1937, E. Georgiev 1948, B. St. Angelov 1958), tek je studija J. Vašice (Slavia 1966) donijela nove argumente u prilog Ćirilova autorstva i skrenula pažnju i na indicije koje govore u prilog tome da je nakon Metodijeve smrti *Kanon sv. Dimitriju* prenesen u Češku gdje je upotrebljavan u liturgi-

ji. *Kanon sv. Dimitriju* obrađen je iz rus.-csl. mineja iz 11. st. prema Jagićevu izdanju s varijantama iz sinodalnoga rus.-csl. rukopisa 12. st. u izdanju S. A. Belokurova i iz *Skopskoga mineja* iz 13. st. prema izdanju B. St. Angelova.

Krug obrađivanih češko-csl. spomenika dopunjen je uključivanjem cijelog penitencijala (*Pravila svetih apostola* odnosno *Někotoraja zapovědb*) od kojega su prvobitno bila uzeta u obradu samo zadnja dva kanona (43 i 44) pripisivana sv. Bonifaciju (usp. br. 80, str. LXX uvoda). Uzimajući u obzir nove spoznaje J. Vašice (Slavia 1960), koji dokazuje da je *Někotoraja zapovědb* produkt kulturno-povijesnih prilika u Češkoj u 11. st., penitencijal je uključen među pravne izvore češko-csl. podrijetla.

Tokom obrade iskorištena su i nova izdanja starih tekstova koja omogućuju točnije čitanje i reproduciranje pojedinih tekstova. Pri tome treba podvući da se od samog početka točnosti ekscerpције poklanjala odgovarajuća pažnja, korištena su samo dobra izdanja, ako ih nema, snimke, gdje je bilo moguće i potrebno, materijal je provjeren i prema originalu (npr. kod Prag). Pri obradi leksika staroslavenskih ćirilskih odlomaka iskorišteno je novo izdanje A. Minčeve, *Starobŭlgarski kirilski otkosleci*, 1978: za Und Kupr Chil FragZogr FragHilf, a kod FragHilf dopunjeno je i izdanje A. Vaillant u RES 24, 1984. Kod Prag je uzeto u obzir i novo izdanje u antologiji F. V. Mareša, *An Anthology of*

Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin, 1979. Uz starije Stojanovićevo izdanje *Nikodemova pseudojevanđelja* teksta srp. redakcije iz 15. st. i fotosnimka novgorodskoga teksta iz 14. st. koji su korišteni za ekscerpciju, poslužilo je sada i izdanje novog. teksta A. Vaillant, *L'Évangile de Nicodème, texte slave et texte latin*, 1968. Iako Vaillant smješta prijevod Nicod u Hrvatsku, *Rječnik* ostaje pri svojoj prvobitnoj lokaciji. Ekscerpcija *Legende o sv. Vidu*, izvršena na temelju izdanja A. I. Sobolevskog, mogla je sada biti provjerena prema novom izdanju *Uspenskog zbornika* (O. A. Knjazevskaia, V. G. Dem'janov, M. V. Ljapon, *Uspenski sbornik XII-XIII vv.*, Moskva 1971) i ujedno je uzet u obzir i latinski tekst što ga je otkrio i izdao G. Kappel, *Die slavische Vituslegende und ihr lateinisches Original*, WSJ 20, 1974 itd.

Popis izvora njihovih kratica i drugih neophodnih podataka objavljen je u 2. svesku *Rječnika* (1959) koji predstavlja njegov uvodni dio. Na kraju III toma (str. 670-671) dopunjeni su novi izvori i dane druge nužne dopune uz pregled izvora, njihovih kratica kao i neke dopune uz pregled gramatičkih i dr. kratica.

Leksikografska koncepcija utvrđena na početku rada dobila je punu potvrdu i opravdanje kroz dosadašnji dugogodišnji rad na *Rječniku*. Svakako, da je u toku rada dolazilo i do usavršavanja, usklađivanja postupaka i sitnih intervencija koje je nalagalo svakodnev-

no iskustvo. Iako je *Rječnik* znanstveno i tehnički na zavidno visokom nivou, ipak bi bilo moguće otkriti i neke sitne propuste. U svome prikazu *Rječnika* Vj. Štefanić je to svojedobno zgodno nazvao traženjem dlake u jajetu. Nazočnosti nekih takvih »dlaka« svjesni su i sami autori, pa će svi popravci biti objavljeni naknadno, nakon završetka *Rječnika*.

Međutim, ipak postoji jedan problem s kojim se *Rječnik* u toku svoga izlaženja stalno bori, i koji je, nažalost, izvan moći autorskog kolektiva. Naime, izdavanje ovakvoga tehnički zaista kompliciranog djela stavlja pred tiskaru tehničke zahtjeve kojima je, čini se, danas sve teže udovoljiti. Ako se u početku smatralo da bi izdavanje 2-3 sveska godišnje predstavljalo optimalan broj izvodljiv za tiskaru i prihvatljiv za autore, i da bi čitav *Rječnik* u takvim uvjetima mogao biti završen približno ovih godina, današnja situacija i njezine perspektive izgledaju nešto drugačije. Obrađenoga materijala spremnog za tisak ima u zalihama, međutim tempo izdavanja sve je sporiji, mimo volje autorâ. Dok je npr. I tom izlazio prosječnim tempom 1,6 svezaka godišnje, II tom već samo 1,4 svezaka godišnje, u III tomu prosjek se sveo na 1,1 svezak godišnje. 36. svezak, tj. prvi svezak IV toma, izašao je 1983. godine, a 37. je svezak upravo izašao (1985). Čini se da je danas svugdje, a ne samo u Pragu, vrlo teško tiskati i tehnički manje komplicirana znanstvena djela iz oblasti paleoslavi-

stike nego što je *Rječnik staroslavenskoga jezika*, nešto zbog sve manjega broja specijaliziranih slagara, nešto zbog slabe opremljenosti tiskara staroslavenskim slovima i zbog drugih problema tehničke naravi. Nadajmo se da će *Rječnik* sve te prepreke sretno svladati i da neće dolaziti do još većeg usporavanja tempa izdavanja. Takva misao, naime, nehotice budi zle slutnje da bi kod dužeg čekanja na završetak *Rječnika* prvi tomovi mogli dotle postati bibliografska rijetkost. Napominjemo da *Rječnik* izlazi u nakladi od 1.600 primjeraka koja je u stanju zadovoljiti samo najosnovnije potrebe. Današnji interes za to djelo u svijetu nadmašio je sva očekivanja i prelazi granice prvobitnih vrlo trijeznih računica.

Sada, kad se već nazire kraj *Rječnika staroslavenskoga jezika* – *Rječnik* je, naime, u rukopisu zapravo već gotov – kao najneposredniji zadatak autorском kolektivu predstoji rad na grčkoslavenskom indeksu koji je već u toku. Indeks će predstavljati sastavni dio *Rječnika* i njegovu organsku i vrlo značajnu dopunu jer će, uz ostalo, omogućiti bolji uvid u staroslavensku sinonimiku, pružit će dragocjene podatke o prevodilačkoj tehnici, olakšat će rad s varijantama itd. Ovaj će indeks obuhvatiti sav staroslavenski leksik iz tekstova za koje je bilo moguće utvrditi grčke predloške, uključujući npr. i biblijske citate u originalnim djelima i sl. Vrlo je značajna činjenica da je sva ekscerpcija ponovo redigirana i dopu-

njeni su svi raspoloživi novi grčki izvori čime je i stariji materijal usklađen sa sadašnjim stanjem poznavanja grčkih predložaka staroslavenskih prijevoda. S obzirom na to da dosada postoje samo parcijalni indeksi u pojedinim izdanjima, vrijedi istaknuti da pripremi grčko-staroslavenski indeks predstavlja unikatno djelo, prvi pokušaj da se na takav način na jednom mjestu predstavi čitav leksički materijal ćirilometodskoga razdoblja, povezan s grčkim predlošcima.

Što se tiče daljnjih perspektiva, možemo se nadati da će višegodišnji i često vrlo nezahvalan rad na sastavljanju kartoteka i obradi natuknica, kao i bogata iskustva stečena pri izradi *Rječnika*, dati plodove koji se, svakako, neće ograničiti samo na izrađeni *Rječnik*. Dakako da *Rječnik* već samim tim što pruža detaljan uvid u leksičko bogatstvo ćirilometodskoga razdoblja i čini ga u potpunosti dostupnim, otvara no-

ve perspektive za buduće radove. Prikupljeni materijal pruža i još će pružiti mnogostruke mogućnosti za njegovo korištenje pri proučavanju staroslavenskoga jezika s različitih strana. Već se sada na temelju ovoga materijala priprema jednotomni rječnik staroslavenskoga jezika koji obuhvaća kanonske tekstove. Ovaj se rječnik (*Slovník jazyka staroslověnských památek X-XI. století*) radi u suradnji ČSAV s Institutom slavjanovedenija i balkanistike AN SSSR u redakciji R. Večerke i R. M. Cejtlina, tajnik redakcije je E. Bláhová.³ Možemo se nadati i tomu da će suradnici *Rječnika staroslavenskog jezika* iskoristiti svoja bogata iskustva kao i prikupljeni materijal za izradu detaljne staroslavenske gramatike. Dakako, mogućnosti koje pruža kartoteka, kao i sam *Rječnik*, ni izdaleka nisu time iscrpljene.

Zdenka Ribarova

³ Detaljnije o ovom rječniku v. u časopisu *Slavia* 47, 1978, 171-174.